

Anna Kuśmirek

"Targum and Testament Revisited. Aramaic Paraphrases of the Hebrew Bible : A Light on the New Testament", Martin McNamara, Michigan/Cambridge 2010 : [recenzja]

Collectanea Theologica 84/2, 197-201

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

połączenie starej i nowej hermeneutyki odsłania zupełnie nowe znaczenia tekstu, by wspomnieć tylko proponowaną przez ks. Kręcidłó interpretację Ośmiu błogosławieństw w perspektywie kwestionowania przez społeczność honoru osób, które uwierzyły w Jezusa, czy też lekturę Janowej narracji o męce i śmierci Jezusa jako zapisu swoistej „gry o honor” nie tylko w kontekście procesu przed Piłatem, ale całości wydarzeń składających się na śmierć Jezusa na krzyżu. Wreszcie należy podkreślić, że proponowane przez ks. Kręcidłó podejście antropologiczno-kulturowe pozwala współczesnemu czytelnikowi przekroczyć dystans kulturowy wynikający z historycznych uwarunkowań Ewangelii, zaś prezentowane w niej wartości odnieść do swojego życia, czyniąc je przestrzenią jeśli nie ich re-kreacji, to na przynajmniej konfrontacji o apelatywnym charakterze.

ks. Wojciech Pikor, Lublin

Martin MCNAMARA, *Targum and Testament Revisited. Aramaic Paraphrases of the Hebrew Bible: A Light on the New Testament*, Wyd. 2, Eerdmans, Grand Rapids, Michigan/ Cambridge, U.K., 2010, ss. I-VIII + 1-359.

Martin M c N a m a r a to irlandzki emerytowany profesor Pisma Świętego w Milltown Institut of Theology w Dublinie. Uczony ten od kilkudziesięciu lat zajmuje się targumami, to jest aramejskimi przekładami Biblii Hebrajskiej. Szczególne miejsce w jego badaniach zajmują związki między targumami a Nowym Testamentem. Właśnie tymi tematami zajmował się na progu swojej kariery naukowej, którą rozpoczął od opublikowania rozprawy doktorskiej *The New Testament and the Palestinian Targum to the Pentateuch* (AnBib 27, Pontifical Biblical Institute, Rome 1966). Na treści tej rozprawy opierała się jego następna książka, którą opublikował kilka lat później, zatytułowana *Targum and Testament. Aramaic Paraphrases of the Hebrew Bible: A Light on the New Testament* (Grand Rapids, Michigan 1972). Po wielu latach badań i zajmowania się tą tematyką M. McNamara powraca do tego, nad czym pracował, i próbuje zweryfikować swoje tezy dotyczące targumów i ich powiązań z Nowym Testamentem.

W obu poprzednich opracowaniach McNamara zaproponował podejście do targumów i języka aramejskiego, w którym powstały, jako do kluczy do niejanych sformułowań Nowego Testamentu. Jego zdaniem, Jezus i uczniowie mówili i formułowali myśli pierwotnie za pomocą frazeologii aramejskiej raczej niż greckiej, przedstawionej w Nowym Testamencie. To wskazywałoby, że Jezus i Jego pierwsi wyznawcy byli o wiele bardziej zakorzenieni w kulturze galilejsko-żydowskiej, niż świadczą o tym pisma chrześcijańskie. Wskazując wpływy

języka aramejskiego w tekstach Nowego Testamentu, podważał on niekiedy oryginalność tekstu greckiego.

Krytyczne badania nad targumami ostatnich kilkudziesięciu lat poświadczają jednak znaczną różnicę czasową między datacją, a także miejscami powstania ocalałych targumów i pism Nowego Testamentu. W tym kontekście McNamara odwoływał się w swoich rozważaniach do Targumu Palestyńskiego, który mógł być proto-targumem. Teza ta była bardzo popularna w okresie pierwszych badań autora, a w niektórych kręgach nadal cieszy się uznaniem. Nie dysponujemy jednak żadną wersją takiego targumu. Targumiczny prototyp stanowiłby wersję biblijnego tekstu, który był w powszechnym użyciu żydowskim w I w. po Chr. Dokument ten miałby służyć za tekstową bazę dla późniejszych zachowanych tekstów targumicznych. Według McNamary, zachowane teksty targumów mogą stanowić zachowane świadectwo istnienia pierwotnego Targumu Palestyńskiego, a co za tym idzie aramejskiego podłoża do Nowego Testamentu.

Książkę *Targum and Testament Revisited* rozpoczyna *Preface (Przedmowa)*, s. VII-VIII), po którym znajduje się *Introduction (Wprowadzenie)*, s. 1-16) ukazujące krótką historię badań nad targumami. Jako ciąg dalszy wprowadzenia w problematykę należy potraktować także rozdział I poświęcony starożytnym pismom żydowskim (*Ancient Jewish Writings*, s. 17-38). Zasadnicza treść publikacji została podzielona na trzy główne części.

Część pierwsza, opatrzona tytułem *Formation of Targumic Tradition* (s. 41-139), obejmuje siedem rozdziałów i stanowi szeroki i dokładnie opracowany przegląd współczesnych badań odnoszący się do pochodzenia targumów i ich znaczenia w recepcji Biblii Hebrajskiej we wczesnym judaizmie. McNamara rozpoczyna od omówienia rozwoju doktryny religijnej w starożytnym judaizmie (*Development of Doctrine in Judaism*, s. 41-62) i przedstawienia praktyk związanych z kultem synagogalnym (*The Synagogue and Synagogue Worship*, s. 63-84). Następnie zajmuje się kwestiami związanymi z językiem aramejskim (*Aramaic as the Language of the Jews*, s. 85-92), z pochodzeniem wczesnych przekładów aramejskich (*Early Written Targums*, s. 93-100) a także cechami tych przekładów (*Some Characteristic of Targumic Renderings*, s. 101-119). W dwóch ostatnich rozdziałach McNamara stawia tezy dotyczące istnienia i przekazu Targumu Palestyńskiego (*Origin and Transmission of the Palestinian Targum*, s. 120-128) oraz daty jego powstania (*Date of the Palestinian Targum*, s. 129-138). Rozdziały te w większości jednak powtarzają zawartość pierwszej edycji książki McNamary. Autor przedstawia zebrane świadectwa z różnych źródeł, takich jak zwoje znad Morza Martwego, Nowy Testament i Miszna, stanowiące materiał porównawczy dla treści targumów. Prezentuje także bogaty i szczegółowy obraz starożytnej myśli i praktyk żydowskich. Celem tej części

jest ustanowienie bazy, którą McNamara może wykorzystać w rozwijaniu tezy o aramejskim tle Nowego Testamentu.

Należy podkreślić, że McNamara sięga do przedawnionych już opracowań na temat historii Żydów w starożytności. Cytuje głównie publikacji takich autorów jak E. Schürer czy G. Dalman, które opierają się na źródłach z XIX i początków XX w. Ponadto stosuje pewnego rodzaju uproszczenia, a także przestarzałe określenia związane z różnymi nurtami religijnymi obecnymi w judaizmie starożytnym.

Zasadniczą treść stanowi część druga, zatytułowana *Palestinian Targum and New Testament Studies* (s. 141- 252). Obejmuje rozdziały od 9 do 16, które przedstawiają serię badań skupiających się na konkretnych terminach teologicznych i koncepcjach zawartych w Nowym Testamencie. Zdaniem autora, ich odzwierciedlenie można odnaleźć w targumach. McNamara wskazuje na pochodzenie określonych terminów na Boga (*Reverential Manner of Speaking of God*, s. 141-145) oraz ukazaniem relacji między Bogiem a stworzeniem (*God and Creation*, s. 146-166). Następnie przeprowadza analizę porównawczą terminów i określeń oraz ich znaczenia w poszczególnych tekstach takich, jak „Duch Święty” (*The Holy Spirit*, s. 167-176), „Ojciec w niebie” (*Father in Heaven*, s. 177-186). Ukazuje także ontologiczny związek między grzechem a cnotą (*Sin and Virtue*, s. 187-199) oraz omawia język spekulacji eschatologicznej (*Eschatology*, s. 200-212). Ponadto w rozdziale 15 zajmuje się związkami języka Ewangelii Jana z targumami (*The Targums and Johannine Literature*, s. 213-227). Część ta kończy się rozdziałem, który podsumowuje przedstawioną wcześniej analizę porównawczą (*Other Passages and Concluding Remarks*, s. 228-252). Rozdziały te są zasadniczo przejęte z pierwszej edycji książki, jednak w tym przypadku McNamara podejmuje liczne kroki w celu redakcji pierwotnego tekstu w świetle zmian metodologicznych, które powstały w wyniku badań ostatnich dziesięcioleci. Wiele z zawartych w nich obserwacji jest uznane obecnie za oczywiste przez uczonych, zajmujących się tą tematyką. Należy docenić wartość takiego zebrania i opracowania, ukazującego wspólne cechy języka Nowego Testamentu i języka targumów.

Warto zauważyć, że w porównaniu do pierwszego wydania książki, M. McNamara z mniejszą pewnością odnosi się do swojej tezy o łączeniu Nowego Testamentu z zachowanymi targumami za pomocą przypuszczalnie istniejącego Targumu Palestyńskiego jako środka pośredniczącego. Obecnie podejmuje on próbę wskazania na pewne pośrednie powiązania między pismami chrześcijańskimi i różnymi tłumaczeniami biblijnymi judaizmu. Wydaje się to jednak bardziej skomplikowane niż bezpośrednie powiązania pojawiające się w jego wcześniejszej publikacji.

Trzecia część książki, która nosi nazwę apendyksu i stanowi systematyczne wprowadzenie do targumów (*Appendix: Introduction to All Extant Targums*, s. 253-329). Zawiera ona cztery rozdziały. Pierwsze dwa dotyczą zachowanych pełnych i fragmentarycznych targumów Pięcioksięgu (*Targums of the Pentateuch*, s. 255-283) oraz geograficznych cech Palestyńskich Targumów Pięcioksięgu (*Geography of the Palestinian Targums of the Pentateuch*, s. 284-309). Kolejne dwa odnoszą się do zachowanych targumów do Proroków (*Targums of the Prophets*, s. 310-315) i Pism (*Targums of the Hagiographa*, s. 316-329). Rozdziały te zostały rozbudowane i znacznie zmienione od czasu pierwszej publikacji. Rozdziały te mogą być uznane za współczesny przewodnik po krytycznych badaniach nad targumami przydany zarówno dla studentów Biblii Hebrajskiej, jak i Nowego Testamentu. Wydaje się, że autor powinien umieścić te rozdziały raczej na początku swojej publikacji.

Książkę kończą dodatki w postaci spisu wydanych pod redakcją M. McNamary przekładów targumów na język angielski w ramach *The Aramaic Bible Project* (s. 330-331) oraz trzy indeksy (autorów, s. 332-336; indeks rzeczowy i osób, s. 337-341; indeks cytatów i referencji, s. 342-359).

Niewątpliwym plusem książki M. McNamary jest to, że wprowadza ona – prostym językiem i łatwym w odbiorze stylem – czytelników Nowego Testamentu w złożony i miejscami trudny świat klasycznych targumów. Wśród minusów tego opracowania można wymienić to, że w drugiej części M. McNamara nie odnosi się do badań nad targumami, które były prowadzone przez badaczy w ostatnich latach. Chodzi o badania na temat zastosowania i roli targumów i innych przekładów Biblii Hebrajskiej w żydowskim życiu religijnym a także ich pochodzenia. Być może zostały pominięte, ponieważ nie mają wiele wspólnego z Nowym Testamentem. Zwraca uwagę, że sam M. McNamara przyznaje obecnie, że ostatnie postępy badawcze przyczyniły się do powstania wątpliwości w autentyczność tzw. Targumu Palestyńskiego jako ustalonego ciała tekstowego. Badania te skomplikowały także możliwość prześledzenia licznych i różnych zachowanych targumów w celu odkrycia wspólnej bazy analogii tekstowych.

Martin McNamara ma wielkie zasługi w badaniu targumów i upowszechnieniu wiedzy o nich zarówno wśród zwykłych czytelników zainteresowanych księgami biblijnymi i ich interpretacją, jak i ekspertów. Na przestrzeni kilkudziesięciu lat pracy naukowej jego badania nad targumami rozwinęły się w znaczący sposób. Wpływ na to miał także ważny projekt, w którym znaczącą rolę odegrał również M. McNamara. Był on redaktorem i tłumaczem w projekcie *Aramaic Bible* (Wilmington, Del.: Glazier; Collegeville, Minn.: Liturgical Press, 1987-2007). Efektem prac grupy uczonych była bardzo ważna seria tłumaczeń zachowanych targumów wraz z komentarzami na język angielski. Praca nad tymi

przekładami dostarczyła wielu elementów, które wpłynęły na konieczność zwerfikowania wcześniejszych poglądów.

Książka stanowi ciekawy powrót do zainteresowań i publikacji z początku kariery naukowej autora. Ten katolicki uczony większość swego życia naukowego poświęcił żydowskiej interpretacji pism Biblii Hebrajskiej, zawartych w targumach, stawiając sobie za cel wskazanie dowodów na istnienie w Nowym Testamencie tła aramejskiego. Konsekwentnie, nadal upatruje on w targumach wystarczające świadectwo istnienie schematów języka i myśli aramejskiej w greckim tekście Ewangelii i innych pism nowotestamentowych.

Anna Kuśmirek, Warszawa

Bogusław GÓRKA, *Chrześcijaństwo pierwotne jako system religijny*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2011, ss. 161.

Doktor hab. Bogusław G ó r k a (ur. 1957) po odbyciu studiów z dziedziny filozofii na Papieskim Wydziale Filozoficznym (aktualnie Wydział Filozoficzny Akademii „Ignatianum”) uzyskał w 1981 r. licencjat na podstawie pracy *Nauka w systemie pozytywnym Augusta Comte’a*. Następnie podjął studia teologiczne na Papieskim Wydziale Teologicznym Sekcja „Bobolanum” w Warszawie, uwieńczone w 1986 r. tytułem magistra teologii, zaś w 1989 r. w Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie uzyskaniem licencjatu teologii. W 1996 r. w Instytucie Historii Uniwersytetu Gdańskiego, na podstawie rozprawy *Basilea a Ekklesia w koncepcji Mateusza*, napisanej pod kierunkiem dr. hab. Jana Iluka, uzyskał stopień doktora nauk humanistycznych w zakresie historii – historia starożytna. Trzy lata później, w 1999 r., na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego uzyskał stopień doktora nauk humanistycznych w zakresie religioznawstwa na podstawie rozprawy *Pomiędzy aktem wiary a faktem chrztu. Instytucja nawrócenia w Kościele pierwotnym*, której promotorem był prof. dr hab. Jan Drabina. Rozprawa została wydana drukiem w 2000 r. przez krakowskie wydawnictwo WAM. Wiosną 2006 r. uzyskał stopień doktora habilitowanego w zakresie religioznawstwa na podstawie dorobku naukowo-dydaktycznego i rozprawy *Inicjacja w życie wieczne w Ewangelii św. Jana. Struktura inicjacji w świetle J, 1-10-12; 3,1-21; 5,1-47; 20,31-31*. W latach 1995-2002 był zatrudniony na stanowisku adiunkta w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Słupsku, przemianowanej w 2000 r. na Pomorską Akademię Pedagogiczną (od 2006 r. Akademia Pomorska). W 2002 r. uzyskał zatrudnienie na Uniwersytecie Gdań-